

Ивана Пешич

Република Северна Македонија

ЛЕКСИКАЛНИ ОСОБЕНОСТИ В НОВОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД НА НОВИЯ ЗАВЕТ НА НЕОФИТ РИЛСКИ

Абстракт: Тази статия се занимава с историята на превода на Новия завет на Светото писание на български език и примери за лексикални решения, използвани при превода на текста, като напр. фонетичните диалектизми, семантични диалектизми, събирателни съществителни на -ie, онародняване на лексиката, фигура етимологија, фразеологизми, лексикални паралели.

Ключови думи: Неофит Рилски, Новия Завет, лексика, фразеологизми, лексикални паралели.

LEXICAL FEATURES IN THE NEW-BULGARIAN TRANSLATION OF THE NEW TESTAMENT BY NEOFIT RILSKI

Abstract: This article deals with the history of the translation of the New Testament of the Holy Scriptures into Bulgarian and examples of lexical decisions used in the translation of the text, such as phonetic dialecticisms, semantic dialecticisms, collective nouns of -ie, nationalization of vocabulary, figure etymology, phraseology, and lexical parallel.

Key words: Neofit of Rila, The New Testament, lexeme, lexis, phraseology, lexical parallels.

Преводът на славянската Библия на новобългарски в периода на националното възраждане е важен не само за културното самоосъзнаване, за оформянето и налагането на официалния книжовен език, но и за овладяването на нови писмени жанрове и литературни прийоми. Преводът на Новия завет от Неофит Рилски е извършен само за две години – от 1835 до 1837 г, той е отпечатан за първи път в Смирна през 1840 г. и до 1859 г. Преводът на Новия завет от Неофит Рилски е осъществен по поръчение и със средствата на Британското и чуждестранно библийско дружество (БЧБД)¹.

Източници за превода на Библията Неофит Рилски се: превод направен от елински на гръцки език от митрополит Иларион; славянската Елисаветинска Библия² и от по-стари славянски ръкописи.

Преди той да се интересува с превода на Новия завет, Неофит Рилски е един от първите писатели, български книжовници, който издига идеята за единен, общ български език, с обща граматика за сичката България. Ръкописът на Неофит Рилски с първоначалния вариант на превода е открит в зимника на

1. Британското и чуждестранно библийско дружество англ British and Foreign Bible Society⁰, често известно в Англия и Уелс просто като Библийското общество, е неденоминационно християнско библийско общество с благотворителен статут, чиято цел е да направи Библията достъпна по целия свят

2. Елисаветински превод се нарича преводът на Библията на църковнославянски език, издаден в 1751 година по време на управлението руската императрица Елисавета.

Светия синод. Днес той се пази под № 235 в Църковноисторическия и архивен институт към Българската патриаршия, София (ЦИАИ).

Лексикологията е дял от лингвистиката, който изучава състава на думите в даден език. Тя е разделена на няколко поддисциплини: семантика (за значението); етимология (за произхода); лексикография (за речници); фразеология (наука за трайните словообразувания – фразеология).

В областта на лексиката Неофит Рилски е намерил подходящия баланс между народно-разговорни и книжовни елементи, като чувствително присъствуват думи от югозападнобългарските говори. Сред тях най-голямо е количеството на фонетичните диалектизми: *спаваше* (Мт 8:24), *сретен* (28:9), *камен* (Мт 7:9, 7: 24, 7:25), *реанк* (Мт 3:4), *древ* (Мт 4:6), *жнат* (Мт 13:44), *внече* (Мт 7:25), *догост* (Мк 5:19), *роптеха* (Лк 5:30); наречията *внече*, *тано*, *дека*, *тога*, *тожко*, *ада* и др.

Като семантични диалектизми (от съвременна гледна точка) могат да се посочат следните думи: *убавите се* (Мт 10:17), *нахожда* (Мт 7:8), *оунивание* (Мт 20: 32), *уни*, *наде* (Мт 13:44), *ни* (Мт 5:40), *да преидат* (Мт 8:18), *преосан*, *гваню*, *исто* (Мт 5:46), *зна* – „студено“ (Мт 6:3), *изгнах* (Мт 7:22), *одонда* – „отвъд“, *бек* – „свят“ (Мт 12:33), *не аорис* (Мк 4:38), *бездан* (Мк 20:12), *преда* (Мк 10: 25), *понах* (Мт 19:27), *не са домин* (Лк 23:29) 'кърмили', *стока* 'имот' (Лк 12:33).

В езика на Неофит Рилски се срещат характерните за югозападните български говори събирателни съществителни на -ie, които се членуват с член -то: *людие то* (Лука 7:16).

Неофит Рилски се е въздържал от широка употреба на разговорни турски и гръцки думи, с които изобилства народната реч през Възраждането, но въпреки това, за разлика от другите възрожденски преводи на Евангелието, тук ги намираме в десетки случаи. Понякога те са дадени в скоби, като пояснения на по-малко позната книжовна дума, а в други случаи, поради това, че турската заемка е така вкоренена в устната реч, изобщо не се търси нейното българско съответствие: *дългите болинте* (Мт 8:24) *мътири те гюмрукунте* (Мт 9:9), *гюмрукунница* (Мк 2:14), *гемид* (Мт 4:21), *позорат* (Мт 9:16), *ще да мѝ аориса* (Мт 13:12), *аорисан те комате* (Мт 14:24), *аорисоваше* (Мк 12:43), *на коше то* (Мт 21:42), *дшманино* (Мт 13:25), *сарфи те* (Мт 21:12), *сонгет* (Мт 27:48), *файда* (Мт 25:27), *уифлицы* (Мт 6:36, Лк 9:12), *лиманат* (Мт 6:53), *варим* (Мт 6:56), *хавир* (Мт 27:17), *хесап* (Мт 28:24), *папцы те* (Мт 3:11), *вноро* (Й 4:6), *кондса* (Лк 19:7), *кондсат* (Лк 9:12) – тук напр. П. Сапунов е употребил глагола „гостувать“.

Неофит Рилски продължава линията на онародняване на лексиката, приета в Сапуновия превод, като заменя редица църковнославянизми с думи от разговорната реч. На много места в неговия превод личи влиянието, което изпитва от предходника си (главно в лексиката): *врътопъ развойникот* – *пещера хайдътска* (Мт 21:14), *възложиши* – *твреха* (Мт 21:7), *седанища* – *столовете* (Мт 21:12), *призведе* – *пекыка* (Мт 20:25), *уѣтпаахъ* – *мрамореха* (Мт 20:11), *уѣтпаахъ* – *сърдеха се* (Мт 14:5), *прѣдѣлы* *Иудейскы* – *синори те* *Иудейскы* (Мт 15:25, 19:1), *на горахъ* – *по планини те* (Мт 18:12), *вѣдо времѣ* – *пско времѣ* (Мт 16:2), *панат* – *полен* (Мт 26:13), *миниги са* – *чини ти се* (Мт 26:53), *тысашанѣ* – *хѣлады* (Мт 16:9), *вѣдигѣ* – *прѣшавате се* (Мт 22:29), *времена* – *товари* (Лк 11:46), *дѣло* – *работи* (Лк 11:48, Лк 23:51), *въложи* – *тврете* (Лк 9:44), *младенцы* – *дѣца та* (Лк 10:21), *сладости* *житейскыи* – *сладостите на тоа себѣ* (Лк 8:14), *вѣшеса* – *таркалше се* (Мк 9:20).

Сложните думи лъжехристи, лъжепророци П.Сапунов и Неофит Рилски предават със словосъчетание: **лажлив Христ и лажлив пророк** (Мт 24:24).

Неофит Рилски вплита елементи от народнопесенното творчество или народната фразеология (фигура етимологија. фразеологизми и др.): **сѣ голѣмо желаніе пожелатъ да имѣ сѣ вѣсѣ тѣа пасха** (Лк 22:15), **како то сѣбѣтѣица тѣа коа то сѣ сѣбѣтѣ ѿ поднебесны тѣ** (Й 1:24), **и сѣбѣтѣ еѣ тыминна тѣ сѣ сѣбѣтѣ** (Й 1:5); **прѣти мѣ хавѣиѣ жѣна тѣ мѣ; неман никака мѣшавѣнна** (Мт 27:19).

Тѣй като преводът на Неофит Рилски е направен от църковнославянски, но и поради убеждението на неговия преводач, че в книжовиния език трябва да присъстват елементи от по-старата книжовна традиция, за да го обогатяват, съвсем естествено е в него да се търси книжовно влияние. Едно сравнение с първоизточника (Елисаветинската библия, изд. 1819 г.) показва паралелни места, доказващи пряко влияние както върху текста, така и върху преводния език.

Изброените по-долу лексикални паралели в Неофитовия превод са представени по части на речта, респективно съществителни, глаголи и наречия:

волѣзми (Лк 13:9) - **ВОЛѢЗѢ**
ерани тѣ (Мт 24:6) - **ЕРАНИ**
велезѣа (Мк 10:25) - **ВЕЛЕЗѢ**
горницѣ (Лк 14:15) - **ГОРНЦѢ**
на князи тѣ си и на тѣсѣшницѣ тѣ си (Мк 6:21) - **КНЯЗѢМЪ ОВОНѢМЪ И ТѢСѢШНИКОМЪ**
ниго мѣдѣ на поасѣтѣ (Мк 6:8) - **НИ ПРИ ПОАСѢТѢ МѢДИ**
ерѣуѣ (Мт 9:12) - **ЕРАУѢ**
лѣстѣ (Й 1:48) - **ЛЕОТѢ**
што дохождѣ еѣ мѣрѣ (Й 1:9) - **ГРАДСѢЩАГО Еѣ МѢРѢ**
научѣа да провѣтѣ провѣстѣ (Лк 1:1) - **НАУЧѢА УЧѢИТИ ПОВѢОТѢ**
прѣдложникѣ (Лк 11:6) - **ПРЕДЛОЖНИКѢ**
прѣдѣкорѣ то (Лк 14:68) - **ПРЕДДЕКОРЕ**
пѣназѣ (Лк 12:15) - **ПѢНАЗѢ**
трѣсѣе (Лк 13:8) - **ТРЕОИ**
прѣшѣлѣа (Мк 23:15) - **ПРИШѢЛѢА**
сѣбѣтѣ (Й 1:4,5,7) - **СЕБѢТѢ**
сѣнѣе промѣен (Мк 3:17) - **СНА ПРОМѢЕА**
князѣтѣ еѣсѣески (Мк 3:22) - **КНАЗѢ ЕѢСѢЕСКИ**
крѣнѣе тѣ (Лк 12:27) - **КРИНИ**
юношѣ (Лк 7:14) - **ЮНОША**
лѣзникѣ (Лк 13:8) - **ЛЕЗНИКѢ**
и сѣ въззѣонгы тѣ елѣни сѣ (Мк 15:28, Лк 22:37) - **ОѢ ВОЗЗѢОНЫМЪ ЕЛѢНИ ОА**
верѣуѣнна тѣ (Лк 2:5) - **ВЕРѢУѢННА**
есѣлисѣ (Й 1:14) - **ЕОСАНОА**
не имѣ възѣранѣелѣтѣ (Мк 19:14) - **НЕ ВОЗѢРАНАЕЛѢТѢ НАМѢ**
елѣнѣа (Мк 2:22) - **ЕЛЕНѢАТѢ**
доѣждѣашѣ (Лк 11:45) - **ДОБѢЖДАШѢ**
запрѣти (Мт 8:26) - **ЗАПРЕТИ**
захождѣашѣ (Мк 1:32) - **ЗАХОЖДАШѢ**
исцѣлѣ (Мк 5:29) - **ИОЦѢЛѢ**
мѣлѣшѣ сѣ (Лк 10:40) - **МѢЛѢШѢА**

ИЗДИ СЕ (Мт 11:12) - ИЗДИТИ СЕ
 ПОПРОСИ (Мк 6:23) - ПОПРОСИТИ
 ПРЕДЛОЖИТИ (Лк 11:6) - ПРЕДЛОЖИТИ
 ПРИКОСИ СЕ (Мк 5:27) - ПРИКОСИТИ СЕ
 СОТЕОРИ (Мк 3:35) - СОТЕОРИТИ
 СОТЕОРИХА (Мк 6:28) - СОТЕОРИША
 ОУХОЖДАХА (Мк 6:31, 9:39) - ХОДАЩЕИ
 ТЕОРИ (п. 6.47) - ТЕОРИША
 ОУПОДОВЕНИТИ (Мт 10:16, Лк 7:31) - ОУПОДОБИТИ
 ОУГНИТИ (Мк 5:31) - ОУГНУТИ
 АЕИ (Мк 1:12, 20) - АЕИ

В църковнославянска лексика Неофит Рилски употребява не само на паралелни места под влияние на непосредствения източник, но и в други части на превода (позната му е както от богослужебната книжнина, така и от речници, нравствено-поучителни текстове и т.н.). И тук могат да се посочат редица примери, които показват по-сполучливите решения на Неофит в сравнение с другите двама преводачи и дава своя принос за интелектуализацията на книжовния език: *ОУТРОБА* (Мк 7:19) (срв. ПС *КОРИМ*, ПРС *ТЪРБѢХЪ-ТЬ*), *ВЕЩИ ТЕ* (Мк 3:27) (ПС *САТОВЕТЕ*, *ПОКЪЩНИНА-ТА* ПРС), *ЖЕСТОКЪ*.

Широко място сред книжовната лексика заемат отглаголните съществителни на -ние, като част от тях са били познати не само от писмената традиция - употребявали са се и в народната реч - преминали от богослужението и религиозните ритуали (спасение, кръщение, избавление, знамение, рождение и т.н.). Друга, много по-значителна част от тях имат паралели и в църковнославянския текст (срещат се обаче и в дамаскината книжнина): *БЕЗЗАКОНІЕ* (Мк 24:6), *БЛНСТАНІЕ* (Мт 28:3), *РОНЕНІЕ* (Мк 4:4), *ИСКЪШЕНІЕ* (Лк 11:4), *ОУЩЕНІЕ* (Мк 1:4), *ОКАМЕНЕНІЕ* (Мк 3:5), *ПОЛЪЩАНІЯ* (Лк 11:17), *ПОПЕЧЕНІЕ* (Мк 4:19), *СКОУАНІЕ* (Мк 24:6), *СОБРАНІЯ* (Лк 13:9), *САЩЕНІЯ* (Лк 13:8), *СОГЛАШЕНІЯ* (Мк 1:25), *ОУТЪШЕНІЕ* (Лк 2:25).

Подобно на тогавашната практика Неофит Рилски съчетава глаголната основа с народен произход с книжовен суфикс -ние, така че примери като *БЪГАНІЕ* (Мк 13:18), *СЪВАНІЯ* (Лк 6:1), *ПРОГЛАДѢВАНІЕ* (Лк 7:21) не са изключения в превода, но те се употребяват успоредно и с народния тип образувания на -не: *ДОУХОЖДАНЕ* (Мк 1:27), *СЪВЪШОВАНЕ* (Мк 3:26), *САШАНЕ-ТА* (Мт 24:6), *РОВОРОНЕ* (Мт 14:19), *АНЪНЕ ТО* (Мк 7:4).

Абстрактната лексика е представена и от словообразователни типове със суфикс -іе, -ство и тя се използва много по-широко отколкото у ПС: *БЛАГОПОЛѢУІЕ* (Лк 12:18), *АНЦЕНѢРІЕ* (Мк 23:28), *НАСЛѢДІЕ* (Лк 12:11), *БЕЗУЧАНЕСТВО*, *БЕЗУЧЕСТВО* (Лк 11:8), *ДѢТСТВО* (Лк 2:37), *АНЦЕНѢРСТВО* (Лк 12:40), *СЕНДѢТЕЛСТВО* (Лк 13:8), *БОГОМОЛСТВО* (Мт 23:5).

Широко разпространени са книжовните словообразователни типове със суфикс -тел за лица от м.р.: *СПАСИТЕЛЪ* (Лк 2:11), *ЗЛОСТОРОНИТЕЛЪ* (Й 9:32). С него образува и думи от народна основа: *ЗНАТЕЛЪ ТЕ* (Мк 12:10), *ПРОДАВЕТЕЛЪ ТЕ* (Мт 25:9).

Впечатлението за по-силното влияние от традицията се засилва от множеството църковнославянски фонетични облици (съвпадащи в много случаи със западнобългарските): *ЦРКВА* (Мк 11:11, Лк 14:58), *ДА БѢДЕ* (Мт 27:22), *АНДРОСТѢТА* (Мт 12:40), *АНОГЪТА* (Мк 2:19), *ОКА ТА* (Лк 9:62), *АНЖЪ* (Мк 10:6), *ОГНЪ* (Мк 9:43), *СМЕРТЬ*, *ПРЕТЕРПИ*, *АНДРОСТѢТА* (Й 13:12, 13, 14), *СКОРЕБЪ*, *ПЛОТЪ* (Й 13:19, 20), *НЕВО ТО* (Мк 10:21), *СМЪТНИЪ* (Й 13:20).

Налице са и запазени граматични форми (окончанија за мн.ч., разширените оконч. при прилагателни и др.): *кѣзѣн* (Мк 6:21), *вѣзѣн* (Лк 19:27), *вѣзѣнѣнъ и сѣбѣнѣнъ* (Мк 23:17), *многѣ множество* (Мт 3:8), *идѣше стадо* (Лк 12:32), *прѣбѣвѣ* (Й 14:17).

Често се среќаат форми с епентетично л: *сѣла* (Лк 21:24), *сѣла* (Мт 27:55) *зѣла* (Мк 4:5), *просѣла* (Й 7:39), *благосѣлаше* (Мк 10:16, Лк 24:51), *оудѣлаваха се* (Мк 10:26), *поздравѣлабѣ* (Мк 13:38), *поздравѣлѣнѣ* (Лк 1:29), *пѣла* се (Мт 24:27).

Представките со-, во-, воз- имат също църковнославјански облик: *вознѣнѣнѣ* (Мт 24:10), *соѣда* (Мт 19:19, 22:39), *соѣлази*, *согубѣши* (Лк 17:1,2), *возрасте* (Й 9:23); предлог во: *во вѣкъ* (Й 8:35).

Езикът на Неофит Рилски съдържа църковнославјански сегашни деятелни и сегашни страдателни причастия, но те все пак са рядкост: *бѣдѣнѣ* (Мк 10:30, Лк 18:30), *хѣлаше и благосѣлаше* (Лк 21:53), *мѣсто нарицѣное Голгофа* (Мт 27:33), *небѣснѣнѣ* (Мк 9:43, 45), *нѣнѣнѣнѣ* (Мт 24:9, Лк 21:17), *нѣнѣнѣ* (Лк 24:31). Почесто обаче Неофит Рилски ги заменя с глаголна форма: *оубѣтающе* - *оубѣта* (Мк 5:31), *вѣлавающе* - *вѣлаше*, *чѣтеуеи* - *чѣтеуе* (Лк 1:3), *тѣпѣюще* - *тѣпѣ* (Лк 8:45).

Част од сложените думи во Новиот завет също има паралели во църковнославјанскиот текст: *благосѣла* (Лк 7:1), *благосѣлѣ* (Лк 10:21), *единороднѣ* (Лк 1:14), *благосѣла* (Мк 15:43), *ажѣсѣла* (Лк 14:57), *цѣрква оубѣтающе* (Лк 14:58), *благосѣла* (Лк 1:28), *благосѣла* (Лк 1:30), *зѣла* (Лк 9:39), *чѣтеуеи* (Й 8:44).

Во езику на преводот присуствуваат многу думи од грчки произход, проникнале преку книжовната традиција: *фѣла* (Мк 16:1), *фѣла* (Мк 11:18), *фѣла* (Мк 7:19), *фѣла* (Мк 5:35), *фѣла* и *бѣла* (Лк 16:19), *фѣла* (Лк 1:5), *фѣла* (Мк 26:30), *фѣла* (Лк 8:30), *фѣла* (Мт 27:11), *фѣла* (Мт 27:24), *фѣла* (Мт 27:25), *фѣла* (Мт 17:27), *фѣла* (Мк 6:27) и др.

Не само во текстологично, но и во езику одношение могат да се откријат редица места, кајде Неофит Рилски се е облягал врху Сапуновиот превод. Тој е повторал избирателно некои лексеми, кои то е сметал за подобра во конкретниот случај, како народно-разговорни, така и книжовни: *наѣлаше* (Пс) - *наѣла* (Лк 5:1) (*наѣлаше* и *ЕБ*) *ако не бы быль тоа сѣла* (Й 18:30), *вѣла* (Мк 5:38), *вѣла* (Мк 1:7), *оудѣла* (Мк 4:7) (*оудѣла* *ЕБ*), *вѣла* (Мк 4:9), *вѣла* (Мт 21:28), *вѣла* (Мт 23:3) (*вѣла*).

Неофит Рилски повторал по истиот начин опита на П.Сапунов да внедрил во преводниот езику избирателно определена книжовна лексика од грчки произход, останала непреведена во старите славјански паметници: *спѣла* (Мк 6:27), *тѣла* (Мк 6:3), *прѣла* (Й 18:28), *фѣла* (Мк 7:19). Веројатно не случајно и у двамата намираме едни и исти лексеми, заимствани од *ЕБ* и може да се предполага, че во Неофитовиот превод те са попаднале не без влијанието на предходниот превод: *дѣла* (Мк 22:6) (*дѣла*), *вѣла* (Мт 21:43) (*вѣла*).

Неофит се стреми кон обновување на книжовниот езику преку лексикална славјанизација (во духа на умерениот славјански пуризъм), но не стига до крайност, отреждајќи определено место и на некои вкоренети во говорната практика грцизми и турцизми. Балканскиот и ортодоксалниот пример во търсене на опорни точки во собствениот му модел непрекъснато се налага при аналогия на различни

явления от съседните ни езици руски и сръбски. Църковнославянското влияние в езика на Неофит е най-силно по отношение на лексиката.

В езика на превода намираме пълно отражение на народната говорима реч с присъщите ѝ местни особености (родния бански говор на преводача), от една страна, и книжно влияние (от църковнославянската и домашната писмена традиция) от друга - т.е. в пълна степен намира приложение споделеният от Неофит модел за книжовен език на народна основа, балансиращ диалектната пъстрота и ограничения словен инвентар с елементи от богатата писмена традиция и изградената библийска стилистика. Той обръща внимание на факта, че тези уточнения съдържат редица екзегетически бележки и лексикални разнотечия, които са важни не само за историята на българския език.

Неофит Рилски представлява своеобразен просветител в областта на българската филология, неговият превод на Светото Писмо утвърждава и кодифицира българския език, като дава силна основа за съществуването му като национален език; на него се приписва създаването на националната идентичност на българския народ чрез създаване на национален език за него.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Заимов, Й. Нов старобългарски паметник. Първомайският надпис от XI-XII в. – Български език т. 4, София 1983, 290-295.
2. Новий Завет Господа нашего Иисуса Христа, преведен от Неофит, йеромонах, П.П. Рилец, Смирна 1840.
3. Новий Завет, Нью Йорк 1867 (славянски и български)
4. Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа. Сега ново преведенный от славенский на болгарский язык от Неофита, иеромонаха Рылца. Издание трето, Лондон 1859.
5. Бархударов, Л. Язык и перевод, Москва 1975.
6. Гарбовский, Н. Теория перевода, Москва 2007
7. Желев, И. Преводи на Новия Завет на български език. – Духовна култура, 1, 1999, 3-9.
8. Комиссаров, В. Лингвистика перевода, Москва 1980.
9. Виноградов В. Лексические вопросы перевода художественной прозы, Москва 1978
10. Якобсон, Р. О лингвистических аспектах перевода. – Якобсон Р. Избранные работы, Москва 1985.